

УДК 811.161.2'282.2(477.87)+81'373.4:598.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.45.2.11>

ОРНИТОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ

ORNITHOLOGICAL VOCABULARY IN UKRAINIAN DIALECTS
OF TRANSCARPATHTIA

Сабадош І.В.,

orcid.org/0000-0003-2992-8294доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Харківська О.В.,

orcid.org/0000-0002-8145-8069кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

У статті зроблено комплексний опис орнітологічної лексики українських говірок Закарпаття на матеріалі власних польових записів і діалектних лексикографічних джерел. Актуальність дослідження зумовлена потребою системного вивчення орнітономенів як важливої складової зоологічної лексики, у якому відбито багатовіковий господарський досвід, етнокультурні уявлення та наслідки тривалих мовних контактів. Метою наукової розвідки є з'ясування семантичних, словотвірних та етимологічних особливостей назв птахів, а також виявлення мотиваційних типів і ареальної варіантності в межах закарпатського діалектного простору.

Фактичний матеріал систематизовано й проаналізовано в межах двох підгруп – назв свійських і диких птахів, серед яких кількісну перевагу мають лексеми на позначення дикої орнітофауни. У межах свійської підгрупи описано узагальнені назви та номінації курячих, гусиних, качиних, індичих та інших птахів, засвідчено розгалужені синонімічні ряди й словотвірні варіанти (зменшено-пестливі, зрубні, експресивні), зокрема *п'ом'а*, *п'ом'атко*, *п'ом'а*, *дробина*, *когут*, *кугут*, *ко'гут*, *ко'гутик*, *ко'гутіско*, *к'окош*, *кукуріка*, *курка*, *куриця*, *куричка*, *кур'а*, *п'ім'а*, *п'ім'атко*, *ц'іпл'а* тощо. Дикі птахи структуровано за семантичними групами (хижі, нічні хижі, великі перелітні, водні та прибережні, лісові, польові й степові, дрібні співочі, голубині та ін.), що дає підстави говорити про внутрішню системність складу назв птахів. Етимологічний аналіз засвідчив питому вагу лексики праслов'янського походження, а також активність звуконаслідувальної мотивації та продуктивних словотвірних типів. Уведення до наукового обігу значного обсягу діалектного матеріалу не лише дає змогу уточнити семантику, етимологію та словотвір орнітономенів, а й відкриває перспективи для подальших ареальних, картографічних і порівняльних досліджень зоологічної лексики української мови.

Ключові слова: зоологічна лексика, орнітолексеми, українські говірки Закарпаття, етимологія, словотвір.

The article provides a comprehensive description of the ornithological vocabulary of Ukrainian dialects in Transcarpathia based on the author's own field notes and dialectal lexicographic sources. The relevance of the study is determined by the need for a systematic study of ornithological names as an important component of zoological vocabulary, which reflects centuries of economic experience, ethnocultural ideas, and the consequences of prolonged linguistic contact. The aim of the work is to clarify the semantic, word-formation, and etymological features of bird names, as well as to identify motivational types and areal variation within the Transcarpathian dialect area.

The factual material is systematized and analyzed within two subgroups – names of domestic and wild birds, among which lexemes denoting wild ornithofauna have a quantitative advantage. Within the domestic subgroup, generalized names and nominations of chickens, geese, ducks, turkeys, and other birds are described, and branched synonymic series and word-formation variants (diminutive-affectionate, coarse, expressive) are attested, in particular *п'ом'а*, *п'ом'атко*, *п'ом'а*, *дробина*, *когут*, *кугут*, *ко'гут*, *ко'гутик*, *ко'гутіско*, *к'окош*, *кукуріка*, *курка*, *куриця*, *куричка*, *кур'а*, *п'ім'а*, *п'ім'атко*, *ц'іпл'а*, etc. Wild birds are structured according to semantic groups (predatory, nocturnal predatory, large migratory, aquatic and coastal, forest, field and steppe, small songbirds, pigeons, etc.), which gives reason to speak of the internal systematicity of the composition of bird names. Etymological analysis has revealed the specific weight of vocabulary of Proto-Slavic origin, as well as the activity of onomatopoeic motivation and productive word-formation types. The introduction of a significant amount of dialectal material into scientific circulation not only makes it possible to clarify the semantics, etymology, and word formation of ornithonyms, but also opens up prospects for further areal, cartographic, and comparative studies of the zoological vocabulary of the Ukrainian language.

Key words: zoological vocabulary, ornithological lexemes, Ukrainian dialects of Transcarpathia, etymology, word formation.

Постановка проблеми. Зоологічна лексика української мови є важливою складовою її лексичної системи, у якій відбилися багатовіковий досвід господарської діяльності, традиційна куль-

тура, народні уявлення про довкілля та результати тривалих міжмовних контактів. У межах цього лексичного масиву особливе місце посідають назви птахів, що здавна були тісно пов'язані

зані з побутом, віруваннями та світоглядом носіїв українських говірок. Саме тому орнітологічна лексика виступає не лише номінативним засобом, а й важливим носієм етнокультурної інформації.

Орнітологічна лексика як складова зоологічної лексики української мови привертала увагу дослідників упродовж XX – початку XXI століття, однак здебільшого розглядалася в межах загальних лексико-семантичних, етнолінгвістичних, ономазіологічних чи лексикографічних студій. Спеціальні ж праці, присвячені системному аналізу саме діалектної орнітологічної лексики, залишаються порівняно нечисленними, а їх ареальне охоплення – фрагментарним і нерівномірним.

Особливо відчутною є нестача комплексних досліджень орнітологічної лексики українських говірок Закарпаття – регіону з унікальною мовною картиною, зумовленою тривалим співіснуванням українських говорів із мовами суміжних народів, а також специфічними природно-географічними умовами. Це спричинило формування багатого й строкатого орнітонімного складу, у якому поєднуються автохтонні назви, давні словотвірні моделі та численні запозичення різного походження.

Пропоноване дослідження є логічним продовженням вивчення процесів формування та розвитку зоологічної лексики української мови загалом і спрямоване на поглиблений аналіз одного з її найрепрезентативніших сегментів – назв птахів. Уведення до наукового обігу діалектного матеріалу із закарпатських говірок дає змогу уточнити семантичну структуру орнітономів, простежити їхні етимологічні витoki та словотвірні особливості, а також доповнити уявлення про ареальне варіювання і динаміку зоологічної лексики української мови загалом.

Метою статті є комплексний опис орнітологічної лексики українських говірок Закарпаття, з'ясування її семантичних, словотвірних та етимологічних особливостей, а також виявлення мотиваційних типів і ареальної варіантності назв птахів у межах закарпатського діалектного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській мові назви птахів вивчали Й. Дзендзелівський, М. Никончук, Г. Шило, В. Німчук, Н. Дейниченко, О. Верховод та інші.

Вагомий внесок у теоретичне осмислення орнітономів як лінгвістичного об'єкта зроблено в працях Л. Дубової, яка систематизувала напрями аналізу назв птахів в українському мовознавстві (семантичний, мотиваційний, словотвірний, стилістичний тощо), увіразнивши їхній зв'язок із

народними уявленнями та оцінними значеннями. Значну увагу приділено мотивації назв птахів, їх зв'язку з ознаками зовнішнього вигляду, поведінки, голосу, а також із народними уявленнями та символікою. Наголошено на ролі орнітономів у формуванні мовної картини світу та їхньої важливості для діалектологічних і порівняльно-слов'янських досліджень [4].

Найпоследовніше й найгрунтовніше діалектну орнітолексику досліджено в роботах Я. Литвиненко на матеріалі східнополіського ареалу, де подано масштабний фактичний матеріал і здійснено комплексний опис орнітологічної лексики за структурними, семантичними та ареальними параметрами (зокрема мотивацію назв птахів за звучанням, зовнішніми ознаками, поведінкою) [8].

Окрему групу становлять праці, які зосереджені на функціонуванні одного орнітонома в діалектах. Такими є праці Н. Коваленко, зокрема про орнітоніми індик, півень, когут [6].

Показовою працею, де назви птахів входять до реєстру традиційної лексики (зокрема мисливської), є дослідження Г. Гецько «Мисливська лексика в українських говірках Закарпаття». Важливість таких робіт для орнітолексики полягає в тому, що вони подають орнітономи не ізольовано, а в природному середовищі функціонування – разом із назвами тварин, їхніх голосів, поведінкових характеристик, прийомів полювання, локальних реалій тощо [1].

Окремі орнітоніми, зафіксовані саме в закарпатських говірках, потрапляють у поле зору і в зіставних лінгвістичних студіях, де діалектний факт використовується як доказ ареального/контактного походження назви або її поширення. Так, у праці О. Тимко-Дітко наведено низку народних назв птахів і прямо зазначено їхню фіксацію в українських говорах Закарпаття (що важливо для ареалогії та міждіалектних контактів) [11].

Попри наявність матеріалу (словники/тексти/тематичні праці), закарпатська орнітолексика як окремий спеціальний об'єкт дослідження має перспективу для цілісного опису: інвентаризації орнітономів, встановлення мотиваційних типів, етимологічних шарів (з урахуванням контактів), картографування та аналізу варіантності.

Виклад основного матеріалу. Джерельною базою слугували власні записи, зроблені в польових умовах, а також діалектні словники (Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2001. 598 с.; Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських гові-

рок Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. Ужгород, 2005. 266 с.; Грицак М. Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б. Київ: КММ, 2017. 380 с.; Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України: в 3 ч. Ужгород, 1958–1993. Ч. I. 1958. Ч. II. 1960. Ч. III. 1993).

Аналіз фактичного матеріалу здійснюємо в межах двох підгруп – свійські та дикі птахи. Чисельнішою групою є назви диких птахів. Виділяємо такі назви свійських птахів:

1. Узагальнені назви: – загальна назва пташки: *пóт'а*, *пóт'атко* (Ск, Кр, Зол);

– домашня птиця (загальна назва): *пті́ця'а* (Ск, Зол), *дробина́* [Піпаш, Галас, с. 52].

2. Назви курячих: – півень: *когúт* (Боб), *кугúт* (Жук, Ів, Рк, Чн), *ко'гúт*, *ко'гúтик*, зменш. до *ко'гúт*, *ко'гúтiско*, збільш. до *ко'гúт* [ССк, с. 197], *кóкош* [ССк, с. 197; ДЛАЗ, III, Карта № 402], *кукуру́ка* [Піпаш, Галас, с. 88]; пор. ще *буджéй* ‘дикий півень’ [Грицак, с. 333];

– курка (*Gallus gallus domesticus*): *кúрка* (Боб, Жук, Рк, Чн), *кúриц'а* (Ів; [ССк, с. 209]), *кúри'чка*, зменш. до *кúриц'а* [ССк, с. 209], див. ще [ДЛАЗ, III, Карта № 403]; пор. ще *борка́ня* ‘курка зі жмутками довгого пір'я на голові – борками’ [Грицак, с. 287], *голоши́йка* ‘курка з голою шиєю’ [Піпаш, Галас, с. 37], *р'убу́ха* ‘ряба курка’ [Піпаш, Галас, с. 163]. Лексеми походять від псл. **kurь* [ЕСУМ, III, с. 150], а дериват *кúриц'а* утворений за допомогою суфікса *-иц'а*;

– курча, пташеня, виведене куркою: *кúр'а*, *п'іт'а*, *п'іт'атко* (в усіх обстежених говірках), *ц'іпл'а* [ДЛАЗ, III, Карта № 404], *нік'у*, мн. *нік'ита* [Піпаш, Галас, с. 139], *цiпка* [Піпаш, Галас, с. 215]. Слово *кúр'а* походить від псл. **kurь*, утвореного від звуконаслідувальних вигуків **ku*, **kur* за допомогою суфікса *-r-* [ЕСУМ, III, 150];

– квочка: *клóка* [ССк, с. 194], *клóчка* [Піпаш, Галас, с. 80]; пор. ще *блоштáня* ‘велика квочка’ [Грицак, с. 245]. Очевидно лексема *клóка* є звуконаслідувальним утворенням, пов'язаним з псл. **kvo*, **kvoк* [ЕСУМ, II, с. 418], що відтворює крик квочки.

3. Назви гусиних: – самець гуски: *гусáк* (в усіх обстежених говірках). Походить від псл. **gось* т.с. [ЕСУМ, I, с. 628];

– гуска, самиця гусака (*Anser*): *гúска* (в усіх обстежених говірках); пор. ще *босолáпка*, жарт. ‘гуска’ [Грицак, с. 294], *бу́лька* [Грицак, с. 346];

– гусеня, пташеня гуски: *гúс'а* (в усіх обстежених говірках; [ССк, с. 69]), *гúс'атко* [ССк, с. 69], *гус'у* [Піпаш, Галас, с. 41].

4. Назви качиних: – самець качки, селезень: *качúр* (в усіх обстежених говірках; [ССк, с. 188]).

– качка, самиця качура: *ка́чка* (в усіх обстежених говірках; [ССк, с. 188]). Лексема *ка́чка* утворена від вигуку *ках*, що відтворює крик качки [ЕСУМ, II, с. 409], за допомогою суфікса *-к-а* (< *-ьк-а*);

– каченя, пташа качки: *ка́ча* (в усіх обстежених говірках), *ка́чатко* [ССк, с. 188].

5. Назви індичих: – індик (*Melleagris gallopavo*): *пул'áк* (в усіх обстежених говірках), *пу́й-ка́н* (Ск), *пу́йкúн* [ССк 2021, с. 424], *и́ндик* [Піпаш, Галас, с. 72], *пулька́ч* [Піпаш, Галас, с. 160]. Лексема утворена від псл. **pul-* (**puj*) (вигука, яким підкликають індичок [ЕСУМ, IV, с. 631]), за допомогою суфікса *-ак*;

– індичка (*Melleagris gallopavo*): *пúл'ка* (в усіх обстежених говірках), *пúйка* [ССк, с. 243]. У говірці села Сокирниця лексема *пúйка* часто вживалася і для позначення індіка, і для індички;

– індича, індиченя, пташа індички: *пúл'ча* (в усіх обстежених говірках), *пúйча*, *пúйчатко*, зменш-пестл. до *пúйча* [ССк, с. 424].

6. Інші свійські птахи: – свійський птах ряду курячих родини фазанових (*Phasianidae*): *цéза-рка* (Жук, Ів, Рк, Чн), *ц'ісар'ка* (Боб, Ск), *перепелі́ця'и*, *перепелі́ох* [Піпаш, Галас, с. 136], *трипiлка* [Піпаш, Галас, с. 195].

Дикі птахи представлені такими підгрупами:

1. Узагальнені назви: – будь-який хижий птах: *та́ра* [Піпаш, Галас, с. 42].

2. Хижі птахи: – великий хижий птах родини яструбових, що водиться в горах або степах різних частин світу: *орéл* (в усіх обстежених говірках; див. ще [ДЛАЗ, III, Карта № 280]), *берку́т* [Грицак, с. 171]. Лексема *орéл* походить від псл. **orьlь* т.с. [ЕСУМ, IV, с. 211];

– крук, великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від осель, переважно в лісі (*Cornus corax L.*): *во́рон* (в усіх обстежених говірках);

– ворона, хижий птах із чорним або сірим пір'ям, який живе на деревах поблизу населених пунктів (*Cornus cornix L.*): *воро́на* (Ск, Кр), *та́ва* [Піпаш, Галас, с. 42]. Лексема *воро́на* походить від псл. **vornь* т.с. [ЕСУМ, I, с. 427];

– галка (*Corvus moledula*): *ка́вка* [Піпаш, Галас, с. 74];

– боривітер звичайний, хижий птах родини соколиних, що живиться переважно мишами й великими комахами (*Falko tinnunculus L.*): *кубі́ця'*, *купц'а* (в усіх обстежених говірках). Лексема *кубі́ця'* походить від псл. **kobyсь* т.с. [ЕСУМ, II, с. 442];

– хижий птах родини соколиних з міцним гачкуватим дзьобом, кривими кігтями і довгими гострими крильми: *кубіуц'* (Ів, Рк, Чн), *сокол* (Боб, Жук). Слово *кубіуц'* походить від псл. **kobьсь* т.с. [ЕСУМ, II, с. 442]. Лексема *сокол* походить від псл. **sokolь*, пов'язується із звуконаслідувальним дієсловом *сокотати* [ЕСУМ, V, с. 345];

– шуліка, каня (*Circaetus gallius*): *кан'и*, *канюка* [Піпаш, Галас, с. 75];

– хижий птах з коротким гачкуватим дзьобом, гострими загнутими пазурами, що водиться в лісах різних частин світу: *йастр'аб* (в усіх обстежених говірках), *айстряб* [Грицак, с. 51], *половік* [Піпаш, Галас, с. 148], *р'інчик* [Піпаш, Галас, с. 164].

3. Нічні хижі птахи (совині): – хижий нічний птах з великою круглою головою, великими очима й коротким гачкуватим дзьобом (*Bubo*): *совá* (в усіх обстежених говірках), *буга* [Піпаш, Галас, с. 18], *бэзик* [Грицак, с. 142], *бугур'áза* [Грицак, с. 332]. Походить від псл. **sova* т.с. [ЕСУМ, V, с. 341];

– сич, хижий нічний птах родини совиних, бурого кольору, що живиться переважно гризунами й мостить гніздо в щілинах будівель, рідше в дуплах дерев або на кручах (*Athene noctua Scoh.*): *сыч* (в усіх обстежених говірках), *пугу-гукало* [Піпаш, Галас, с. 159]. Походить від псл. **syть* т.с. [ЕСУМ, V, с. 248].

– пугач (*Strix bubo*): *путькало* [Піпаш, Галас 160].

4. Великі перелітні птахи: – лелека, великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом та довгими ногами (*Ciconia ciconia*): *буз'ок*, *буз'ка* (в усіх обстежених говірках), *говл'а*, *боцок* [ДЛАЗ, II, Карта № 128], *буз'о*, *буз'ко* [Грицак, с. 142], *бацán* [Грицак, с. 129], *бусяк* [Грицак, с. 366], *чáпл'и* [Піпаш, Галас, с. 218], *чорногуз* [Піпаш, Галас, с. 222]; пор. ще *бацánча* 'лелеченя' [Грицак, с. 338], зменш. *бусячок*. *бусяча*, згруб. *бусячіско* [Грицак, с. 366]; *гайстер* 'лелека чорний' [Піпаш, Галас, с. 32];

– журавель (*Grus*): *журавель* [Піпаш, Галас, с. 57];

– великий перелітний дикий водоплавний птах з довгою, красиво вигнутою шиєю і білим (рідше чорним) пір'ям: *ле"бід'* (в усіх обстежених говірках). Ймовірно походить від псл. **olbodbь*/**elbēdbь*/**elbedь* 'лебідь' [ЕСУМ, III, с. 205].

5. Водні та прибережні птахи: – водомороз (*Sterna minuta*): *білогрутка* [Піпаш, Галас, с. 14], *білогрудец*, зменш.-пестл. *білогрудчик* [Грицак, с. 129], *морозюк* [Піпаш, Галас, с. 104];

– лонзик (*Totanus*): *коловодник* [Піпаш, Галас, с. 82];

– пліска біла, перелітний невеликий птах ряду горобиних з довгим рухливим хвостом (сірою спиною, білим черевом, боками шиї та голови і підхвістям, чорним верхом голови, шиї і зоба, чорними дзьобом і ногами; живе біля водойм) (*Motacilla alba L.*): *пліска* (в усіх обстежених говірках), *плістка* [Піпаш, Галас, с. 142], *тр'у-сифістка* [Піпаш, Галас, с. 195]. Лексеми *пліска*, *плістка* походить від псл. **plisьka* т.с. [ЕСУМ, IV, с. 444];

– нирок (*Aythya*): *нурець* [Піпаш, Галас, с. 118].

6. Лісові птахи: – лісовий птах з довгим, гострим та міцним дзьобом, який добуває їжу з щілин кори дерев (*Dendrocopos*): *д'ател* (в усіх обстежених говірках), *жобна*, *дбвбáк*, *кл'увáч*, *кóвтáч* [ДЛАЗ, II, Карта № 127; Піпаш, Галас, с. 81], *дзьоблик* [Піпаш, Галас, с. 47], *дóвбáч*, *дóвбáч* [Піпаш, Галас, с. 49]. Назва *д'ател* походить від псл. **dētelь* / **dētelь* / **dēтьль* т.с. [ЕСУМ, II, 154]. Лексеми *дбвбáк*, *кл'увáч*, *кóвтáч*, *дóвбáч*, *дóвбáч* утворені від дієслівних основ – *дóвбáти*, *клювати*, *ковтати*.

– вид птахів роду тетеруків (*Tetrao urogallus*): *глухар'* (в усіх обстежених говірках), *гомур* [Піпаш, Галас, с. 44]; пор. ще *тетервák*, *тетер'и* 'пташеня тетерука' [Піпаш, Галас, с. 191]. Лексема є похідним утворенням (за допомогою суфікса -ap') від *глухий*; підставою для назви було спостереження, що цей птах у певний момент під час токування глухне [ЕСУМ, I, с. 530];

– лісовий перелітний рудувато-сірий птах родини воронових, який має білувату з темними смугами голову і невеликий чубчик червонувато-го відтінку: *сойка* (в усіх обстежених говірках). Походить від псл. **soja*, **sojьka*, очевидно, пов'язане чергуванням голосних із **sijati* 'сяяти' як назва, зумовлена яскравим забарвленням птаха [ЕСУМ, V, с. 344];

– горіхівка (*Nucifraga*): *лускуріх* [Піпаш, Галас, с. 96];

– завирушка (*Accentor modularis*): *покропівник* [Піпаш, Галас, с. 147];

– лісовий птах родини воронових з довгим хвостом і чорно-білим пір'ям, що видає характерні звуки – скрекотіння: *сорóка* (в усіх обстежених говірках), *крутіфістка* [Піпаш, Галас, с. 88]. Лексема *сорóка* походить від псл. **sorka* т.с. [ЕСУМ, V, с. 356].

7. Польові та степові птахи: – польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних (*Alauda*): *жаїворонок* (в усіх обстежених говір-

ках), *джіворонок* [Піпаш, Галас, с. 47], *ор'ач* [Піпаш, Галас, с. 128], *цінькало* [Піпаш, Галас, с. 215];

– посмітюха, польовий чи степовий співучий птах ряду горобцеподібних, зверху бурувато-сірий з темними стрижневими плямами, знизу рудувато-білий або сірувато-білий з темними плямами на горлі і зобі і рудуватим підкриллям (*Golerida cristata* L.): *смим'анка* (в усіх обстежених говірках), *посмітюх* [Піпаш, Галас, с. 149]. Назва зумовлена тим, що *посмітюху* часто можна побачити біля смітників і руїн [ЕСУМ, IV, с. 536]. Утворена від *сміття*, яке походить від псл. **szmetьje* 'сміття' [ЕСУМ, V, с. 323], за допомогою суфікса *-нк-а*;

– перепел, невеличка польова перелітна пташка родини фазанових, яка має темно-буре плямисте забарвлення (*Coturnix coturnix* L.): *перепелиць'а*, *перепілка*, (в усіх обстежених говірках). Лексема *перепелиць'а* утворена від *перепел*, яке походить від псл. **perpelь* т.с. [ЕСУМ, IV, с. 345], за допомогою суфікса *-иць'-а*, а лексема *перепілка* – за допомогою суфікса *-к-а*;

– куріпка сіра, середнього розміру птах ряду курячих, у якого верхня частина тіла сіро-бура з рудими поперечними смужками, а нижня частина сіра з темним струменястим малюнком, з великою каштановою плямою на черевці (у самців) і такими поперечними смугами по боках тіла (*Perdix perdix* L.): *діка курка* (Ів, Рк), *кур'інка* (Боб, Жук, Чн), *ор'інка* [Піпаш, Галас, с. 128]. Складена назва *діка курка* зумовлена подібністю цього птаха до домашньої курки й проживанням у дикій природі. Лексема *кур'інка* походить від псл. **kurorьtьka*, є результатом закономірних спрощень, що виникли після занепаду редукованих голосних (**курон(ь)т(ь)ка* > **курінтка* > *курінка*) [ЕСУМ, III, с. 154].

8. Дрібні співочі птахи: – горобець (*Passer domesticus*): *вороб'ок* (в усіх обстежених говірках), *вороб'ак* [ССк, с. 51; ДЛАЗ, III, Карта № 279], *вороб'іл'* [ДЛАЗ, III, Карта № 279], *горобіць'* (Ск, Кр), *горобчик* (Ск, Кр), *бр'ілик* [Грицак, с. 312]. Лексема *вороб'ок*, *вороб'ак* утворена від праслов'янської основи **vorbь* т.с. [ЕСУМ, I, с. 570] за допомогою суфікса *-ок*;

– синиця голуба, маленька співуча пташка ряду горобцеподібних з різнобарвним оперенням (черевце жовте, спина жовтувато-зелена, голова зверху голуба, чоло біле, дзьоб і ноги бурі) (*Parus coeruleus* L.): *синиць'а* (в усіх обстежених говірках), *синічка* (Ск), *виневода*, *синегрутка* [Піпаш, Галас, с. 173]. Загальноприйнятого пояснення щодо походження слова немає. Пов'язується із

синій як назва, що первісно стосувалася синиці блакитної, або виводиться від наслідування крику синиці як *si-*, *zizigäg* або *zifi* [ЕСУМ, V, с. 236];

– снігур (*Purhula Br.*): *сн'ізур'* (в усіх обстежених говірках; *див. це* [Піпаш, Галас, с. 179]), *сніголюб* [Піпаш, Галас, с. 179]. Похідне утворення від *сніг* [ЕСУМ, V, с. 335], утворене за допомогою суфікса *-ур*;

– ластівка (*Hirundo* L.): *ластівка* (в усіх обстежених говірках), *ласт'юка* (Ск, Зол), *ласточка* (Ск). Лексеми утворено від псл. основи **lastav-* [ЕСУМ, III, с. 198] за допомогою суфікса *-к-а*;

– шпак, невелика перелітна співуча пташка ряду горобцеподібних з коротким хвостом, прямим дзьобом і досить великими крилами (*Sturnus vulgaris* L.): *шпак* (в усіх обстежених говірках);

– соловей, маленький перелітний корисний птах родини горобиних з сірим оперенням, самець якого чудово співає (*Luscinia luscinia* L.): *солов'ей* (в усіх обстежених говірках), *травл'унік* [Піпаш, Галас, с. 195]. Походить від псл. **solvьjь* т.с. [ЕСУМ, V, с. 348];

– щиголь (*Tringilla carduelis*): *осетарь* [Піпаш, Галас, с. 128];

– дрізд (*Turdus viscivulus*): *омелюх* [Піпаш, Галас, с. 124], *турч* [Піпаш, Галас, с. 191], *черькач* [Піпаш, Галас, с. 220];

– горихвіст (*Phoenicurus*): *горіфіст* [Піпаш, Галас, с. 38], *дриж'іфіст* [Піпаш, Галас, с. 51], *запаліфіст* [Піпаш, Галас, с. 63], *золотофістка* [Піпаш, Галас, с. 70], *паліфіст* [Піпаш, Галас, с. 131];

9. Голубині: – голуб (*Columba*): *голубець* [Піпаш, Галас, с. 37], пор. ще *підгор'ач* 'молодий горлач (голуб)', *підгор'і* 'маля дикого голуба' [Піпаш, Галас, с. 139];

– горлиця (*Streptopelia turtur* L.): *г'ілниц'а* (Чн), *г'ірлиц'а* (Боб), *г'ілниц'а*, (Жук, Ів, Рк), *птукавка* [Піпаш, Галас, с. 159]. Слово *г'ірлиц'а* етимологічно пов'язується з псл. **grlica*, яке має звуконаслідувальне походження (пор. слн. *grlėti*, *grliti* 'туркати' – про горлиць) [ЕСУМ, I, с. 568].

10. Інші птахи: – корисний перелітний птах-самка з світло- чи бурувато-сірим оперенням, кладе яйця в чужі гнізда, живиться комахами, зокрема волохатою гусінню: *зирзіць'а* (Рк), *зозул'а* (Боб, Чн), *зузул'а* (Жук, Ів, Рк), *зузул'у* [Піпаш, Галас, с. 71], *кукавка* [Піпаш, Галас, с. 88]. Лексема *зирзіць'а* походить від псл. **žegъzica* т.с. [ЕСУМ, II, с. 257], очевидно, звуконаслідувальне; сучасна форма виникла внаслідок асиміляції й спрощення приголосних [ЕСУМ, II, с. 274];

– одут, птах з довгим чубом, тонким, загнутим донизу дзьобом і яскравим строкатим забарв-

ленням (*Urius eops* L.): *вон'ак* (Боб, Жук, Рк), *пупукач* (Ів, Чн), *одут*, *одуток* [Піпаш, Галас, с. 124], *удут* [Піпаш, Галас, с. 200], *тутушук* [Піпаш, Галас, с. 197], *шандарик* [Піпаш, Галас, с. 223]. Слово *вон'ак* утворене від *воняти* (псл. **vonjati*) за допомогою суфікса *-ак*; назва зумовлена різко неприємним запахом м'яса одуда і його неохайного гнізда [ЕСУМ, I, с. 423]. Лексема *пупукач* є звуконаслідувальним утворенням, пов'язана з вигуком *пу-пу*, що імітує крик одуда [ЕСУМ, IV, с. 636], та утворена за допомогою суфікса *-ач*;

– *деркач* (*Rallus crex*): *деркач* [Піпаш, Галас, с. 47], *панач* [Піпаш, Галас, с. 162];

– невеликий схожий на ластівку птах з видовженим тілом і довгими гострими крилами: *стрыж* (в усіх обстежених говірках). Походить від псл. **strižь* [ЕСУМ, V, с. 441];

– великий промисловий птах ряду курячих із яскравим оперенням: *фазан* (в усіх обстежених говірках).

Висновки. Орнітологічна лексика українських говірок Закарпаття, проаналізована у статті, постає як системно організований, багатощаровий і семантично насичений сегмент зоологічної лексики, у якому простежуються природно-географічні умови регіону, традиційна господарська діяльність населення, етнокультурні уявлення та тривалі міжмовні контакти. Матеріал переконливо засвідчує, що назви птахів у закарпатських говірках виконують не лише номінативну функцію, а й є важливими маркерами локальної мовної картини світу.

Поділ орнітолексики на назви свійських і диких птахів виявив істотну кількісну й структурну асиметрію: значно чисельнішою та різноманітнішою є група назв диких птахів (124 лексеми), що зумовлено багатством фауни регіону. Водночас лексика на позначення свійських птахів (52 назви) характеризується високою варіантністю та розгалуженими синонімічними рядами, що відбивають потребу деталізувати номінацію за віком, статтю, зовнішніми ознаками та функцією птаха в господарстві, пор. *п'от'а*, *п'от'атко*, *птіц'а*, *дробина*, *когут*, *кугут*, *ко'гут*, *ко'гутік*, *ко'гутіско*, *кокош*, *кукуріка*, *курка*, *куруц'а*, *куруч'ка*, *боркан'а*, *голошійка*, *р'иб'уха*, *кур'а*, *п'ім'а*, *п'ім'атко*, *ц'іпл'а*, *п'ік'и*, *ц'іпка*.

Етимологічний аналіз показав, що ядро назв птахів у закарпатських говірках становлять праслов'янські за походженням лексеми, які збереглися як у початковому вигляді, так і в численних похідних та варіантних формах, напр., *гусак*, *гуска*, *сова*, *орел*, *ворона*, *сойка*, *сорока*, *соловей*, *ле'бід'*, *пліска*, *воробок*. Це свідчить про спадковість і стабільність орнітологічної системи, що водночас активно розвивалася в межах місцевих говірок.

Особливістю досліджуваного матеріалу є висока продуктивність словотвірних моделей. Найчастіше назви птахів утворюються за допомогою суфіксів із значенням зменшеності, пестливості або назви молоді особи (*ко'гутік*, *гус'атко*, *качатко*, *п'йчатко*, *білогрудчик*, *бусячок*, *одуток*), а також на основі найпомітніших ознак зовнішнього вигляду, поведінки чи середовища існування (*голошійка*, *р'иб'уха*, *сміт'анка*, *сн'ігур'*). Особливо послідовно представлена звуконаслідувальна мотивація, що є традиційною для народної орнітонімії, пор. *кл'ока*, *кл'очка*, *качка*, *пупукач*, *зигзіц'а*, *кукавка*.

Фактичний матеріал яскраво демонструє ареальну варіантність і локальну синонімію орнітолексики, зумовлену як внутрішньо діалектними процесами, так і міжмовними контактами. Паралельне функціонування назв у різних населених пунктах (напр., *гілниц'а* / *гірлиц'а* / *гілніц'а*, *зигзіц'а* / *зозул'а* / *зузул'а*) підтверджує динамічний характер лексичної системи й засвідчує багатство номінативних ресурсів закарпатських говірок.

Узагальнення фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що орнітологічна лексика українських говірок Закарпаття формує внутрішньо впорядковану систему, у межах якої чітко простежуються семантичні групи за типом середовища існування та поведінки птахів (хижі, нічні хижі, перелітні, водні, лісові, польові, дрібні співочі тощо). Уведення до наукового обігу такого обсягу діалектного матеріалу не лише уточнює семантику, етимологію та словотвір назв птахів, а й відкриває перспективи для подальших ареальних, картографічних і порівняльних досліджень зоологічної лексики української мови.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Боб – Бобовище Мукачівського р-ну, Вл – Велятино Хустського району, Жук – Жуково Мукачівського р-ну, Зол – Золотарево Хустського району, Ів – Іванівці Мукачівського р-ну, Кр – Крайниково Хустського р-ну, Рк – Ракошино Мукачівського р-ну, Рс – Руське Мукачівського р-ну, Ск – Сокирниця Хустського р-ну, Чн – Чинадієво Мукачівського р-ну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гецько Г.І. Мисливська лексика в українських говірках Закарпаття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2012. 20 с.
2. Грицак – Грицак М. Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б. Київ: КММ, 2017. 380 с.
3. ДЛАЗ – Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України: в 3 ч. Ужгород, 1958–1993. Ч. I. 1958. Ч. II. 1960. Ч. III. 1993.
4. Дубова Л.О. Орнітоніми як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2010. № 12. С. 60–65.
5. ЕТСУ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ, 1982–2012.
6. Коваленко Н.Д. Орнітонім індик як компонент фразем діалектного мовлення. *Філологічний часопис*. 2019. 1(13). С. 52–58.
7. Коваленко Н.Д. Фразеотвірний потенціал номенів *півень, когут*. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Том 2. С. 50–54.
8. Литвиненко Я.О. Орнітономени у східнополіському діалекті: структура і просторове варіювання. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Київ, 2019. 506 с.
9. Піпаш, Галас – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. Ужгород, 2005. 266 с.
10. ССк – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
11. Тимко О. Ботанічна і зоологічна номенклатура бачванських руснаків. Ужгород, 1998. 171 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026